

Giseline Kuipers

DE SOCIOLOGIE, DE KOOL, EN DE GEIT

Over samenleven en samenwerken in de Nederlandse sociologie¹

Verkenningcommissie Sociologie (2006) *Samenleven en samenwerken. Een toekomst voor de Nederlandse sociologie*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen.

Engbersen, G. en J. de Haan (red.) (2006) *Balans en toekomst van de sociologie*. Amsterdam: Pallas Publications/ Amsterdam University Press.

Op 4 februari 2006 stond in de wetenschapsbijlage van *NRC Handelsblad* een stuk over de Britse socioloog Zygmunt Bauman. In dat stuk kwamen diverse Nederlandse sociologen aan het woord. Matthijs Kalmijn van de Universiteit Tilburg werd als volgt geciteerd: 'Gelukkig zijn er weinig Nederlandse sociologen die hier iets mee doen. Ik hoop dat dat zo blijft' (Smolenaars 2006: 47). Willem Schinkel (Erasmus Universiteit) uitte juist zijn grote bewondering voor Baumans vermogen 'to defamiliarize what is familiar' en betreurde het dat deze door hem bewonderde socioloog in Nederland overwegend genegeerd wordt. Kalmijn en Schinkel vertegenwoordigen twee uitersten van de Nederlandse sociologiebeoefening, de empirisch-analytische benadering, gewoonlijk geassocieerd met het ICS, en een meer kritisch-reflexieve sociologie die in Nederland, zoals Schinkel terecht stelt, nooit echt voet aan de grond heeft gekregen. Beiden grepen ze – ongetwijfeld daartoe aangespoord door de journaliste – Bauman aan om (Nederlandse) collega-sociologen te bekritisieren.

Het stuk over Bauman heb ik, net als waarschijnlijk veel anderen, grijnzend gelezen. Het heeft bijna iets gezelligs, een ouderwetse familieruzie, waarbij iedereen nog eens een keer de oude stellingen betreft. En bovendien, zo vaak komt het niet voor dat de sociologie het wetenschapskatern van een landelijk dagblad haalt, in plaats van de opiniepagina of een *lifestyle*-bijlage.²

Maar een beetje ongelukkig is het natuurlijk wel, dat als sociologen de wetenschapsbijlage eens halen, het is met onderling gehakketak. Want op deze manier wordt het beeld bevestigd van sociologie als onderling verdeelde discipline, waar de verschillende scholen en stromingen het maar niet eens kunnen worden over de meest fundamentele vragen – wat het object van onderzoek is, de doelstelling van de discipline, of de validiteit van methoden,

theorieën en concepten. Dergelijke kwesties verdelen wel meer disciplines. Maar, lijkt het wel, nergens heeft verschil van mening over deze vragen geleid tot zoveel en zo openlijk uitgevochten onenigheid als juist in de sociologie.

Deze notoire openlijke verdeeldheid binnen de sociologie is een van de redenen dat de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen (KNAW) besloot tot instelling van een Verkenningcommissie sociologie, die zich uit moest spreken over 'de voor de toekomst gewenste positie van de Nederlandse sociologie'. Als aanleiding voor deze toekomstverkenning worden de negatieve beeldvorming en de inhoudelijke verdeeldheid binnen de sociologie (ook internationaal) expliciet genoemd, naast de afnemende populariteit van de studie – inmiddels overigens weer iets aangetrokken – en de aanhoudende interne discussie over toekomst en belang van de sociologie (Verkenningcommissie 2006: 3). Op 1 mei 2006, bijna drie jaar na instelling van de commissie, werd het eindrapport gepresenteerd.

Alles aan het rapport, met de veelzeggende titel *Samenleven en samenwerken*, wijst erop dat de doelstelling bovenal geweest is om te zoeken naar punten van overeenstemming en gemeenschappelijke belangen; om, kortom, de boel bij elkaar te houden. En het moet gezegd worden, hierin is de commissie zonder meer geslaagd. Ze brengt advies uit over een breed scala van grote en kleine onderwerpen, van de noodzaak van individuele scripties en het probleem van de non-response tot de ontwikkeling van masterprogramma's, disciplinebrede visitaties, een datainfrastructuur, stimuleringsprogramma's bij nwo en allerlei andere nuttige zaken die alle Nederlandse sociologieafdelingen aangaan en waar iedereen baat bij heeft; dit alles in een uitgesproken gematigde en constructieve toonzetting.

Slechts hier en daar zijn hints naar oude familieruzies. Het deed mij deugd dat de commissie in de plannen voor de ontwikkeling van een infrastructuur voor archivering en beschikbaarstelling van onderzoeksgegevens specifiek aandacht besteedt aan de ontsluiting van kwalitatieve data. Maar het verbaasde mij daarbij te lezen dat 'kwalitatieve en kwantitatieve onderzoekers leven in sterk verschillende werelden', met 'geheel onderscheiden werkelijkheidsconcepties' (p. 67), al wordt aan het eind van de paragraaf ruimhartig opgemerkt dat ook hier sprake is van 'enige toenadering'. In het algemeen is het rapport echter aangenaam vrij van dergelijke, mijns inziens nogal achterhaalde, polarisaties.

Dit is een grote verdienste van de commissie, en van haar voorzitter, Godfried Engbersen: het rapport vervangt het beeld van een intern verdeelde, nogal topperige discipline door een beeld van een zelfbewust, productief, maatschappelijk relevant vakgebied met een duidelijk object van studie. En het doet dat op zo'n manier dat volgens mij geen enkele Nederlandse socioloog zich uitgesloten hoeft te voelen.

Zoals het sociologen betaamt, heeft het rapport een sterk institutionele invalshoek. Als het gaat om instituties buiten de sociologie is de toon daarbij beduidend stelliger dan waar de kritiek naar binnen gericht is. Zo bevat het

rapport scherpe, en zeer terechte, kritiek op het zogenaamde ‘ontschottingsbeleid’ van nwo, waarbij de beoordeling van onderzoeksaanvragen uit alle maatschappij- en gedragswetenschappen gebundeld is. Ook andere externe ‘actoren’ worden in het rapport streng aangepakt.

Als het gaat om kritiek naar binnen toe, is de toon milder, en vervalt het rapport soms in wat algemeen-abstracte beleidsformuleringen. Zo benadrukt het rapport het belang van de Nederlandse Sociologische Vereniging en van Nederlands(talig)e tijdschriften voor een Nederlandse sociologische gemeenschap. Bloei en voortbestaan hiervan is echter alleen mogelijk door bijdragen en inspanningen van sociologen zelf. Gezien het enigszins kwijnende bestaan van de nsv, de kopijnoed van de tijdschriften en de recente opheffing van het *Netherlands Journal of Social Sciences* – dat (althans in de voorlopige versie van het rapport in mijn bezit) wordt aangehaald als een collectief goed dat absoluut behouden moet worden voor de Nederlandse sociologie – lijkt het erop dat de Nederlandse sociologen het wat dit betreft een beetje laten afweten.

De sterk op samenhang en overeenstemming gerichte toon van het rapport kan niet verhelen dat de Nederlandse sociologie op dit moment niet alle kenmerken heeft van de ‘wetenschappelijke gemeenschap’ die de commissie voor ogen staat. Het rapport houdt zich wat dergelijke interne factoren betreft nogal op de vlakte. Overigens denk ik dat deze gebrekkige samenhang eerder een gevolg is van de verkaveling van de Nederlandse sociologie en de sterke gerichtheid op internationaal georganiseerde specialisaties dan van onderlinge tegenstellingen (immers, onderlinge strijd is ook een soort relatie, die leidt tot allerlei varianten van cohesie en interactie).

Gemeenschapsvorming is – zoals de sociologie ons leert – geen kwestie van rapporten, aanbevelingen of beleidsplannen. Wel is het vaak een kwestie van welbegrepen eigenbelang. Hopelijk kan het rapport van de verkenningcommissie leiden tot groter bewustzijn van de noodzaak en het voordeel van een sociologische gemeenschap, ook voor individuele sociologen. Overigens zou hierbij ook meer aansluiting gezocht kunnen worden bij andere ‘kleine’ disciplines, met vergelijkbare problemen: het rapport is nu soms wel erg eng-disciplinair.

Naast een grote hoeveelheid aanbevelingen die vooral te maken hebben met vorming, versterking, onderhoud van instituties, bevat het rapport een aantal leesbare en verhelderende bijlagen die samen te vatten zijn als een ‘sociologie van de Nederlandse sociologie’, en een voorstel voor een door nwo te financieren onderzoeksprogramma. Dit onderzoeksprogramma lijkt, net als het hele rapport, zo geformuleerd dat iedereen zich er in kan vinden. Maar helaas is ‘de boel bij elkaar houden’ als uitgangspunt voor een beleidsrapportage gelukkiger dan als uitgangspunt voor een onderzoeksprogramma.

Als centraal thema voor dit programma is gekozen voor ‘samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering’. De kernbegrippen van dit programma, individualisering en globalisering, zijn

nogal brede en algemene aanduidingen voor sociale processen waar, inderdaad, ongeveer ieder verschijnsel waar sociologen zich mee bezig houdt enigszins door beïnvloed wordt, of invloed op heeft, of verband mee houdt. Dit is ook meteen mijn bezwaar tegen de keuze voor deze begrippen: ze zijn wel erg algemeen en abstract. Het zijn ‘containerbegrippen’ die door sociologen, maar ook in het dagelijks taalgebruik, te makkelijk, en vaak zonder erg veel reflectie, gebruikt worden om de meest uiteenlopende en tegenstrijdige ontwikkelingen te duiden.

Maar zoals in het rapport ook wordt opgemerkt, het is juist een kenmerk van de Nederlandse sociologie dat ze wars is van al te brede en algemene concepten: Nederlandse sociologen, van alle scholen, hebben juist een voorkeur voor begrippen die preciezer ingevuld, beter afgebakend, en meer theoretisch ingekaderd zijn. Wat dat betreft lijkt de keuze voor deze brede processen meer te passen bij de sociologie van de grootse, maar wat vage, gebaren van mensen als Ulrich Beck of (jawel) Zygmunt Bauman. Niet toevallig sociologen wier werk nooit echt aangeslagen is in Nederland.

Ook in de nadere uitwerking van het programma wordt naar mijn mening niet voldoende geprobeerd deze begrippen meer invulling te geven. Laat staan dat er kanttekeningen geplaatst worden bij deze al te brede concepten.³ In plaats daarvan worden deze begrippen gekoppeld aan een nogal ingewikkeld schema: globalisering en individualisering beïnvloeden instituties en sociale banden, in termen van ongelijkheid, solidariteit, identiteit en rationaliteit, met gevolgen voor coördinatie en handelingsrationaliteit. Dit schema, dat wellicht de sociale werkelijkheid moet voorstellen, of anders de denkstappen van de socioloog, lijkt mij als richtlijn voor een onderzoek weinig bruikbaar, en veel te globaal. Alles wat een Nederlandse socioloog zou willen onderzoeken valt er wel ongeveer in te passen; maar niets past echt precies. Ik vrees dat een dergelijk opgezet programma vooral gaat leiden tot voorstellen met veel ruis, omdat iedereen probeert zijn eigen reeds lang geleden uitgedachte onderzoek in dit nieuwe keurslijf onder te brengen.

Mijn bezwaar tegen het voorgestelde onderzoeksprogramma is kortom dat er uiteindelijk geen echte keuze wordt gemaakt, en geen echte uitspraak wordt gedaan over de richting die het sociologisch onderzoek in zou moeten slaan, of juist zou moeten vermijden. Terwijl dit juist is wat een onderzoeksprogramma zou moeten doen. De – verder zeer behartenswaardige – pogingen van de verkenningscommissie om de kool en de geit te sparen heeft hier, wat mij betreft, een averechts effect gehad.

Het ongeveer gelijktijdig met het rapport verschenen boek *Balans en toekomst van de sociologie* biedt de mogelijkheid om de relevantie van dit onderzoeksprogramma te toetsen aan de huidige onderzoekspraktijken. Deze bundel is een neerslag van een in 2004 gehouden congres over de toekomst van de sociologie, en van een workshop ‘jong talent’ (wat in de sociologie betekent, tot 45),

beide georganiseerd in het kader van de toekomstverkenning. De 25 bijdragen in het boek hebben deels een algemene invalshoek ('nieuwe en oude vragen'; 'theoretische en methodologische vernieuwing') en zijn deels georganiseerd rond thema's als schaalvergroting, coördinatie, ongelijkheid, identiteit, individualisering en beleid.

Hoewel verschillende thema's uit het programma terugkomen in het boek – individualisering, globalisering, ongelijkheid, coördinatie – sluiten boek en programma niet echt op elkaar aan. Individualisering en globalisering, de twee processen die het programma identificeert als centraal in huidige maatschappelijke ontwikkelingen, komen in de meest bijdragen niet expliciet aan de orde. Sterker nog: een historisch perspectief op sociale ontwikkelingen, dat in deze begrippen besloten ligt, is in de meeste bijdragen niet of nauwelijks aanwezig. En ook de andere begrippen die centraal staan in het programma komen maar zelden terug. Met één duidelijke uitzondering: ongelijkheid, afgaand op de veelvuldige verwijzingen in deze bundel zonder meer het kernthema van de Nederlandse sociologie.

Het merendeel van de bijdragen betreft besprekingen van het veld waarin de auteur specialist is, vaak onder verwijzing naar eigen empirisch onderzoek, met tot besluit enkele gedachten over de toekomst van de sociologie. De bijdragen in de bundel zijn steeds deskundig, vaak interessant en soms zelfs verrassend. Het maakt allemaal vooral een gedegen, vakbekwame indruk: sociologie in Nederland is een ambacht, overwegend beoefend door vrij gespecialiseerde empirisch onderzoekers. In dit verband is het veelzeggend hoeveel auteurs opmerken dat in de toekomst de sociologie vooral meer en betere data nodig heeft.

Daarnaast bevat de bundel een aantal meer algemene artikelen, waarin gezocht wordt naar dwarsverbanden tussen verschillende stromingen, vragen, tradities, of velden, zoals de bijdragen van Wout Ultee en Aafke Komter die, op zeer verschillende wijze, een groot aantal nieuwe vragen voor de sociologie formuleren. Ook zijn er diverse bijdragen waarin onderzoekers, met hun eigen veld als uitgangspunt, meer algemene uitspraken doen over de rol van theorie en methode in de sociologie (bijvoorbeeld Raub, Heilbron, De Haan, Van Tubergen, Van de Werfhorst, Houtman). Uit deze artikelen blijkt het duidelijkst hoe groot, en misschien soms inderdaad onoverbrugbaar, verschillen in opvattingen over het wezen van de sociologie zijn.

Gezien alle interne en externe zorg over grote verdeeldheid binnen de sociologie viel mij bij lezing vooral op hoe groot, ondanks evidente verschillen van mening, de overeenkomsten zijn. Bijvoorbeeld: vrijwel alle auteurs verwijzen naar empirisch onderzoek; geven blijk van een pragmatische en licht eclectische omgang met theorie, maar zijn achterdochtig over Grote Theorieën; geven zich rekenschap van de maatschappelijke relevantie van hun vak, maar doen nadrukkelijk niet aan maatschappij- of cultuurkritiek. De grote meerderheid lijkt aanhanger van een gematigd maar onmiskenbaar geloof in weten-

schappelijke vooruitgang. Dit klinkt misschien allemaal triviaal, maar er zijn genoeg sociologen te vinden die dit soort assumpties niet onderschrijven.

Hierdoor is er uiteindelijk ook vrij veel overeenstemming over wat sociologie *niet* is. Sommige kanten van de sociologie blijven hierdoor wat mij betreft onderbelicht. Zo wordt er in rapport en bundel wel erg weinig aandacht besteed aan het idee van sociologische reflectie, op de sociologie zelf, en op de maatschappij die zij onderzoekt. Sociologie is niet alleen de verwerving van steeds meer en betere kennis over het menselijk samenleven. Sociologie impliceert ook kritisch kijken naar dit menselijk samenleven, door begrippen en conventies niet zonder meer over te nemen maar allereerst onderwerp maken van onderzoek en bevraging. Deze reflexieve sociologische blik is, met een goede theorie, onontbeerlijk om beleidssociologie te maken tot meer dan een toegepaste kunde, en dataverzameling tot meer dan volkstelling, marktonderzoek of *abstract empiricism* (zie ook Burawoy 2005).

Slechts enkele bijdragen verwijzen naar een dergelijke meer reflexieve sociologische benadering. Johan Heilbron beschrijft bijvoorbeeld hoe het bloeiende nieuwe veld van de economische sociologie primair is ontstaan als een sociologische reactie op de dominantie van het economisch discours. De meest uitgesproken voorvechter van een reflexieve sociologie is Willem Schinkel. Zijn bijdrage is zonder meer de meest provocerende van de bundel, en alleen daarom al verfrissend. Maar in zijn, soms wel erg cryptische, deconstructies van sociologische praktijken schiet hij zijn doel een beetje voorbij.

Wat mij daarnaast opviel bij het lezen van de bundel is hoe weinig verbanden er werden gelegd tussen de verschillende bijdragen, of tussen de verschillende velden van de sociologie. De meeste artikelen leken een geheel op zichzelf staand veld te vertegenwoordigen, in plaats van een deelgebied dat op allerlei manieren verweven is met andere deelgebieden van dezelfde discipline. De bundel bevat een aantal pleidooien voor meer vervlechting van sociologische vragen, en een brede sociologische blik (o.a. Ultee, Komter, Wilterdink), maar in de dagelijkse praktijk van het onderzoek is hier blijkbaar niet veel van terug te zien.

Dit brengt mij terug naar de kwestie van het samenleven en samenwerken in de Nederlandse sociologie. Met het samenleven van de Nederlandse sociologen komt het wel goed, ook dankzij de inspanningen van de commissie. Maar samenwerken gaat niet vanzelf, en het voorgestelde onderzoeksprogramma zal daar vrees ik niet heel veel verandering in brengen. Wat echter duidelijk is geworden, uit het rapport, de bundel en de vele discussies over de sociologie, is dat individuele onderzoekers, en onderzoeksgroepen, *baat* zouden kunnen hebben bij meer uitwisseling – van ideeën, perspectieven en (zeker als het lukt met die datainfrastructuur) onderzoeksresultaten.

Op basis van de *Balans en toekomst van de sociologie* zijn allerlei thema's te bedenken waarin sociologen uit verschillende velden en met verschillende theoretische en methodologische achtergronden, elkaar zouden kunnen vin-

den, en werkelijk iets voor elkaar betekenen. Ik zal twee van deze thema's kort aanduiden. Ik kies deze niet omdat ik denk dat dit de thema's zijn voor de Nederlandse sociologie, maar vooral omdat hier ruimte ligt voor vruchtbare samenwerking en daadwerkelijke kruisbestuiving (en misschien ook omdat het thema's zijn waar ik enig belang bij heb).

Het thema ongelijkheid is, zoals gezegd, *het* thema van de Nederlandse sociologie. Doordat dit thema in zoveel verschillende bijdragen aan de orde komt, is ook goed te zien hoe versnipperd de sociologie soms is. Nadat ik bijvoorbeeld achter elkaar de, na elkaar geplaatste, bijdragen van Paul de Graaf en Erik Snel had gelezen, vroeg ik me af of hier niet dringend behoefte is aan een 'ontschottingsoperatie', niet alleen tussen sociologische velden, maar vooral tussen meer kwalitatieve en meer kwantitatieve onderzoekers. De validiteit van verschillende onderzoeksmethoden is een van de kwesties die de Nederlandse sociologie het meest verdeelt. Naar mijn mening is een scherpe tegenstelling tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek echter volstrekt achterhaald. Iedereen zou volgens mij baat hebben bij kruisbestuiving van verschillende methoden en perspectieven. Dit geldt voor de gehele Nederlandse sociologie, maar gezien de grote hoeveelheid expertise op dit gebied zou ongelijkheid een van de velden zijn waarin een dergelijke uitwisseling relatief snel tot vruchtbare inzichten kan leiden. Wat dit betreft is het artikel van Willem de Haan, in mijn ogen een van de beste van de bundel, wellicht een inspiratie. De Haan laat zeer overtuigend zien hoe kwalitatief, beschrijvend en interpretatief materiaal (in dit geval over geweld) een belangrijke aanvulling en correctie kan vormen op kwantitatieve gegevens.

Een tweede thema waarin sociologen van allerlei pluimage elkaar zouden kunnen vinden is de ontwikkeling van paradigma's en praktijken van vergelijkend onderzoek. De bundel staat vol met pleidooien voor meer internationaal vergelijkend onderzoek, als overlevingsstrategie, omdat het een manier is om hun artikelen internationaal gepubliceerd te krijgen; maar ook om meer theoretische redenen: als een consequentie van globalisering, of als een manier om theorieën in meerdere nationale contexten te toetsen. Bij vergelijkend onderzoek is samenwerking niet alleen vruchtbaar maar zelfs onvermijdelijk, niet alleen tussen onderzoekers in verschillende landen, maar ook van verschillende types: kwalitatief en kwantitatief, theoretisch en meer empirisch. Nog meer dan bij onderzoek binnen nationale grenzen noopt vergelijkend onderzoek tot reflectie op conceptualisering, vertaling, operationalisering en interpretatie.

Bovendien ligt hier een gat in de sociologische markt. Goed vergelijkend onderzoek is zeldzaam, en echt bruikbare conceptualisering van nationaal verschil zijn schaars. Hoewel sociologen (en andere sociaal-wetenschappers) veel en graag gebruik maken van nationale vergelijkingen, gebeurt dit vaak ondoordacht, zonder veel reflectie op de validiteit van methoden, vergelijkbaarheid van gegevens, of met een te gemakzuchtige acceptatie van de natiestaat

als eenheid van vergelijking (zie ook Kittel 2004; de Kloet en Kuipers 2006). Nederlandse sociologen, met hun internationale en empirische oriëntatie, zouden hier zinvol werk kunnen doen. En tot slot het belangrijkste: vergelijkend onderzoek is een gebied waarin het relatieve nadeel van de Nederlandse sociologie, haar marginale positie, in haar voordeel kan werken. De ontwikkeling van betere theorieën en praktijken van vergelijkend onderzoek is, kortom, in het belang van alle Nederlandse sociologen, en daarmee van de Nederlandse sociologie.

Noten

- 1 Met dank aan Jan Willem Duyvendak, Peter Mascini, Alex van Venrooij en Nico Wilterdink voor alle kritische en zinvolle suggesties en bijdragen.
- 2 Overigens heeft het rapport zelf ook de wetenschapsbijlage gehaald, en wel van de *Volkscrant* (Giesen 2006).
- 3 Voor een recente kritische bespreking van het idee van individualisering, zie bijvoorbeeld Duyvendak en Hurenkamp (2004). Voor nadere ontrafeling, en kritische bespreking, van de notie van globalisering – een wetenschappelijk modewoord dat ik, moet ik toegeven, ook, en met succes, gebruikt heb in de titel van mijn huidige onderzoeksproject – zie de bijdragen van Jack Burgers en Nico Wilterdink in de bundel van Engbersen en De Haan.

Literatuur

- Burawoy, M. (2005) For a public sociology. *American Sociological Review* 70 (1): 4-28.
- Giesen, P. (2006) De terugkeer van de sociale kletsboek: Verkenning KNAW-rapport signaleert een heuse herleving van de Nederlandse sociologie. *Volkscrant* 29 april 2006, katern 'Kennis', 3.
- Duyvendak, J. W. en M. Hurenkamp (2004) (red.) *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Utrecht: Tijdschrift voor de Sociale Sector.
- Kittel, B. (2005) Een gekke methodologie? Over de grenzen van macrokwantitatief sociaal-wetenschappelijk onderzoek. *Sociologie* 1 (1): 5-30.
- Kloet, J. de en G. Kuipers (2006) Banaal kosmopolitisme en *The Lord of the Rings*: Over de conceptualisering van de natiestaat in vergelijkend communicatiewetenschappelijk onderzoek. *Tijdschrift voor communicatiewetenschappen* 34 (1): 88-110.
- Smolenaars, E. (2006) De winkelende mens: Socioloog Bauman ziet sociale verbanden uiteenvallen. *NRC Handelsblad* 4 februari 2006, 47.